

Gender en globalisering, een ongelukkige lat-relatie

Een kritische reflectie op de representatie van gender en globalisering binnen Ontwikkelingsstudies

Tine Davids en Francien van Driel

Is globalisering slecht voor vrouwen (en impliciet goed voor mannen) en moeten we ons er daarom tegen verzetten? Gaat het om de verspreiding van patriarchale kapitalistische machtstructuren die vrouwen tot slachtoffer maken? Of kan globalisering ook leiden tot onvoorziene kansen voor vrouwen (en mannen) en genderverhoudingen veranderen? Met andere woorden, is het politiek 'correct' te veronderstellen dat vrouwen een onderdeel zijn van globaliseringsprocessen en er eventueel van kunnen profiteren? Dit zijn een paar voorbeelden van veel gestelde vragen binnen het brede veld van gender en Ontwikkelingsstudies.¹ Een veel gehoord antwoord in een aantal toonaangevende debatten op dit terrein is dat globalisering, veelal in de verschijningsvorm van economische herstructurering en neoliberalisering, inderdaad slecht is voor vrouwen, in het bijzonder voor arme vrouwen

In dit artikel willen we deze ongelukkige relatie tussen gender en globalisering tegen het licht houden. We willen dit echter niet doen door te verifiëren of globalisering inderdaad slecht is voor vrouwen of te pretenderen, noch te proberen, een antwoord te geven op bovengenoemde vragen. Waar we in dit artikel de aandacht op willen richten, is hoe deze vragen gesteld

zijn en welke (theoretische) aannames ze veelal vergezellen. We willen, met andere woorden, deze ongelukkige relatie op een ander, theoretisch niveau analyseren en aan de kaak stellen. We willen niet zozeer kijken naar de mogelijke resultaten van dit verbond, maar meer de nadruk leggen op de aard van de relaties. We beogen niet de kwaliteit van eventuele ontwikkeling of onderontwikkeling aan de orde te stellen maar de representatie van gender en globalisering binnen Ontwikkelingsstudies te bediscussiëren, waarbij de interpretatie en representatie van globalisering en gender centraal staan. We baseren ons hierbij op het gedachtegoed in *The gender question in globalization* (Davids & Van Driel, 2005) en illustreren ons betoog met enkele voorbeelden uit de bijdragen in deze bundel.

Dat globalisering het dagelijkse leven van iedereen op deze aardbol beïnvloedt, lijkt algemeen geaccepteerd. De huidige financiële crisis, gevolgd door een economische crisis als wereldwijde fenomenen waar niemand zich aan kan onttrekken, zijn daar een goede illustratie van, maar dat geldt ook voor de klimaat-, voedsel- en grondstoffen-crisis. Wat we eten en drinken, de kleding die we dragen, de muziek waarnaar we luisteren en het nieuws dat tot ons komt, is niet gebonden aan een bepaalde plaats of tijd.

Mensen, goederen, diensten en ideeën bewegen zich over onze aardbol in een steeds sneller tempo. Niet alleen kennen kapitaalstromen geen gebondenheid meer aan territorium en tijd, ook cultuurstromen zijn steeds minder aan tijd, plaats en ruimte gebonden door nieuwe communicatiemiddelen en technologieën. Echter, de betekenis die deze verschijnselen in het dagelijkse leven krijgen, zijn zeer uiteenlopend en niet eenvormig. In de literatuur over gender en globalisering komen we niettemin veelvuldig eenvormige representaties van globalisering tegen.

Globalisering verschijnt dan als een proces *out there* dat niet nader wordt gedefinieerd en universeel geldende consequenties heeft op lokaal niveau, in het bijzonder voor vrouwen. Dit type analyse is verontrustend omdat het leidt tot stereotype representaties en essentialistische noties van genderverhoudingen, niet tegenstaande eloquente en genuanceerde studies over gender en globalisering (zie bijvoorbeeld Afshar & Barientos, 1999; Marchand & Runyan, 2000). Hiermee wil niet gezegd zijn dat globaliseringsprocessen geen desastreuze gevolgen kunnen hebben voor verschillende groepen vrouwen (en mannen). Wat wij hier echter nader willen bekijken is het denken waarop veel van dergelijke analyses lijkt te steunen en waarom deze analyses als het ware verdikken tot een orthodoxie die niet meer ter discussie wordt gesteld.

Gender verwijst dan niet meer naar complexe processen van sociale machtsrelaties, naar de betekenis van mannelijkheid, vrouwelijkheid en seksualiteit, maar krijgt een eendimensionale en vaak stereotype inkleuring. In een themanummer van het tijdschrift *Development and Change* (Cornwall, Whitehead & Harrison, 2007) met als titel '*Gender myths and feminist fables*', vragen de samenstelsters zich af of het

concept gender niet hopeloos verwarrend is geworden en daarmee voor velerlei uitleg vatbaar. Vooral essentialistische representaties van vrouwen binnen de ontwikkelingswereld als zouden zij minder corrupt zijn dan mannen, betere vrede-stichters en redsters van de natuur, zijn de auteurs een doorn in het oog. Gender wordt hierbij niet alleen gereduceerd tot vrouwen, bepaalde categorieën vrouwen krijgen karaktereigenschappen toegedicht die zelfs mythische proporties aannemen.

Een kritische beschouwing van de representatie van de relatie tussen gender en globalisering lijkt dan ook op zijn plaats. In dit artikel proberen we een antwoord te formuleren op de vraag hoe we anders naar deze ongelukkige lat-relatie kunnen kijken, mede aan de hand van een aantal voorbeelden waarin deze relatie wordt ontleed. We doen dit door de dichotomieën aan de kaak te stellen, welke deze relatie lijken te bepalen en te vervangen door een 'genderlens', welke als analytisch en methodologisch instrument kan dienen om een multidimensionale representatie van zowel gender als globalisering mogelijk te maken.

Gevangen in dichotomieën

Toonaangevende literatuur en theorieën over globalisering, die zich richten op analyses van de geschiedenis, structuur en expansie van globaliseringsprocessen, worden vaak gekenmerkt door een macro-perspectief (Schuurman, 2001; Freeman, 2001; Davids & Van Driel, 2009). In deze literatuur zijn genderanalyses grotendeels afwezig en ontbreekt het problematiseren van het genderkarakter van dergelijke ontwikkelingen. Echter, in de literatuur gericht op gender en globalisering wordt deze relatie vaak geproblematiseerd vanuit een microperspectief. Hier ligt de nadruk op de

manier waarop vrouwen, meestal afkomstig uit het globale² Zuiden, worden betrokken in globaliseringsprocessen (Freeman, 2001, p.1007). Vooral in de literatuur waarin de uitkomst van dit soort processen wordt geschetst als negatief voor vrouwen zien we globalisering verschijnen als een vaste variabele gekenmerkt door internationale markten, wereldwijde financiële geldstromen en netwerken. Vrouwen worden dan gezien als het universele slachtoffer van deze systemen en soms zelfs omschreven als de 'brandstof' waarop het 'globale systeem' draait (zie bijvoorbeeld Wichterich, 2000).

Tegelijkertijd worden vrouwen vaak opgeroepen om deze systemen te trotseren en te bevechten (zie bijvoorbeeld Rowbotham & Linkogle, 2001). Terwijl globalisering in dit type literatuur zelf niet geproblematiseerd wordt, maar verschijnt als een proces *out there* en meestal als een nachtmerriescenario, wordt wel verondersteld dat vrouwen dit scenario kunnen bijstellen (Young, 2001). Vrouwen worden zo als het ware tot zowel een probleem als een oplossing van globalisering gebombardeerd. Dit soort analyses lijkt uit te lopen op een dichotomie tussen aan de ene kant globalisering als de vijand en aan de andere kant vrouwen als gelijktijdig slachtoffers en heldinnen. Bovendien wordt niet duidelijk gemaakt hoe vrouwen van passieve slachtoffers veranderen in actieve bestrijdsters van de vijand. Zonder te willen ontkennen dat vrouwen negatieve gevolgen kunnen ondervinden van economische herstructurering en neo-liberalisering, is dit in onze ogen een problematische representatie, die verdere deconstructie en analyse behoeft van zowel globalisering als gender. Het debat over de feminisering van de armoede nemen we hier als voorbeeld om een dergelijke analyse uit te voeren.

In dit debat over de feminisering van de armoede vinden we, bijvoorbeeld, een bijna universeel geldende opvatting over arme vrouwen, die mythische proporties heeft aangenomen. De belangrijkste grondgedachte achter de feminisering van de armoedethese is dat globalisering een versnelling en verdieping daarvan teweeg heeft gebracht, die zich vooral uit in de toename van het aantal huishoudens met een vrouw als kostwinner aan het hoofd en zonder man. De volgende stap – de claim dat huishoudens met een alleenstaande vrouwelijke kostwinner³ tot de armste van de armen behoren waarop ontwikkelingsinspanningen zich moeten richten – is een stap die in de internationale ontwikkelingsarena gemakkelijk wordt gemaakt (Jackson, 1998). Het gevolg is een impliciete reproductie van het heteronormatieve mannelijk kostwinnerparadigma. Huishoudens met een vrouwelijke alleenstaande kostwinner worden in deze analyses niet vergeleken met huishoudens met een mannelijke alleenstaande kostwinner die dus ook zelf huishoudelijke taken, zorg en onbetaalde reproductieve arbeid op zich moet nemen. Er wordt verondersteld dat vrouwelijke kostwinners als hoofden van huishoudens het kostwinnerschap combineren met reproductieve taken, waarbij deze combinatie wordt gerepresenteerd als afwijking van de norm.

Door huishoudens met een vrouw aan het hoofd onproblematisch te verbinden aan de feminisering van armoede en door die laatste te karakteriseren als een gevolg van globalisering en als een wereldwijd fenomeen, worden unilineaire en universalistische representaties van zowel vrouwen als globalisering gereproduceerd als een globale orthodoxie. In plaats van dit essentialistische standpunt ten aanzien van genderrelaties te ontrafelen wordt het steeds

gereproduceerd in ontwikkelingsdebatten en beleid. Het gevolg is dat vrouwen met behulp van dergelijke clichés worden aangesproken en instrumenten worden in de strijd tegen armoede, nationaal en international (Chant, 2007). Dit laat onverlet dat in specifieke contexten vrouwen tot de allerarmsten kunnen behoren of dat er in specifieke contexten een toename kan zijn van het aantal huishoudens met een vrouwelijke kostwinner aan het hoofd. Deze twee zaken kunnen echter niet onprobleematisch aan elkaar verbonden worden aangezien daarmee de verschillen tussen en binnen huishoudens met een vrouwelijke of mannelijke kostwinner over het hoofd gezien worden (voor een meer genuanceerde visie op de realiteit van de feminisering van armoede zie Davids & Van Driel, 2001; Chant, 2007; Medeiros & Costa, 2008). Immers, huishoudens met een alleenstaande vrouwelijke kostwinner zijn niet per definitie arm en mocht er sprake zijn van armoede in economische zin dan zegt dit niets over de sociaal-culturele en psychologische betekenissen van deze huishoudsamenstellingen. Bovendien wordt impliciet de suggestie gewekt dat vrouwen in huishoudens met een mannelijke kostwinner in alle opzichten beter af zijn.

Wat vaak niet geproblematiseerd wordt in dit soort debatten is dat deze zogenaamde 'arme vrouwen' gevangen worden in een repeterend discours waarin genderverschillen indirect worden gerepresenteerd via het beeld van vrouwelijkheid, namelijk van vrouwen als verzorgsters in oppositie tot het mannelijk kostwinnersideaal. De vraag is dan welke aannames over de representatie van gender als een machtsrelatie we hier uit kunnen destilleren. In dergelijke analyses wordt de representatie van gender vernauwd tot een specifieke categorie vrouwen, maar ze weerspiegelen

ook een eindimensionale machtsopvatting van onderdrukkers ten opzichte van onderdrukten. Een specifieke groep vrouwen wordt voorgesteld als weerloos slachtoffer van globaliseringsprocessen. Zonder te willen beweren dat uitbuiting en onderdrukking van vrouwen niet voorkomen, wordt hier een te eenzijdige opvatting van macht geponereerd, waarin vrouwen als het ware buiten het systeem worden gepositioneerd en niet als onderdeel en dragers van globaliseringsprocessen. De uitkomst van de relatie tussen gender en globalisering lijkt zo bevroren te worden, waarbij de inhoud van gender niet steeds onderzocht wordt, maar al als gegeven wordt beschouwd (zie ook Jackson, 1998).

Het probleem met dit soort analyses is niet zozeer dat gender een te vaag en complex concept is geworden, zoals Cornwall, Harrison en Whitehead (2007) lijken te signaleren, maar dat een genderanalyse eigenlijk volledig ontbreekt. Het agenderen van 'vrouwenkwesities' is, zoals Pateman (1989) destijds al aangaf, niet hetzelfde als engagement met feministische theorievorming. Het risico van het problematiseren van globalisering in termen van 'vrouwenkwesities' is dat gendervraagstukken genegeerd worden in de toonaangevende debatten over globalisering. Deze 'kwesities' lopen het gevaar als perifeer te worden gezien in relatie tot de kern van globaliseringstheorieën, dat wil zeggen dat ze als problemen worden gezien die opgelost zouden kunnen worden binnen de toonaangevende theorieën.

Het *framen* van de relatie tussen gender en globalisering in een dichotomie tussen onderdrukking en onderdrukten brengt nog een andere dichotomie met zich mee, namelijk die tussen globaal en lokaal. Verschillende studies die wel van een genderanalyse uitgaan, voorbij de categorie van alleen vrouwen, zitten ook vaak gevangen

in een dichotomie tussen wat als globaal en wat als lokaal wordt gezien, zonder dit verder te problematiseren (zie ook Moore, 2004). Globalisering verschijnt dan als de verspreiding van masculiene internationale economische productieprocessen die het lokale vrouwelijke culturele domein van de consumptie binnendringen. Zo stellen bijvoorbeeld Bayes, Hawkesworth en Kelly (2001) dat globalisering gepaard gaat met fundamentele verschuivingen in de scheiding tussen het privé- en publieke domein en dat vrouwen op een lokaal niveau geconfronteerd worden met contrasterende genderideologieën. Hoewel dit op zich geen onterechte observatie is en hoewel dit auteurs zijn die er van uitgaan dat mensen handelende subjecten zijn, is het tegelijkertijd een 'top down' representatie van globalisering.

Ook hier lijkt toch weer in enige mate sprake van een herhaling van het onderdrukking/onderdruktenparadigma, vooral wanneer een beroep wordt gedaan op het zich verzetten tegen dit soort van onderdrukking. Met name Chandra Mohanty is hier erg uitgesproken over. In een herziening van haar beroemde essay over ethnocentrisme in westers feminisme van midden jaren tachtig van de vorige eeuw stelt ze dat het vooral zwarte vrouwen zijn die het slachtoffer zijn van masculiene globalisering (Mohanty, 2002). De reorganisatie van gender is volgens Mohanty deel van de globale strategie van het kapitalisme en deze reorganisatie is 'geracialiseerd'. We zijn het met haar eens dat globalisering zowel 'gegenderd' als 'geracialiseerd' is, maar onze vraag is hoe we deze mechanismes kunnen analyseren zonder te vervallen in een machtsparadigma waar we binnen Genderstudies al aan voorbij leken te zijn (zie ook Davids & Van Driel, 2002). Zoals Mohanty zelf ook bepleit, moeten we

af van de globale monolithische representaties van vrouwen als slachtoffers die de representatie van '*empowered womanhood*' uitsluit. Als we, zoals zij suggereert, voorbij de eenzijdige representaties van vrouwen als slachtoffers willen komen, is het dan niet van belang om globalisering anders te conceptualiseren dan als eenrichtingsverkeer met alleen lokale effecten? Meerdere auteurs bevestigen de visie dat zowel globalisering als gender complexe fenomenen zijn die met elkaar verweven zijn, waarbij zij vrouwen (en mannen) zowel in- als uitsluiten als spelers in globaliseringsprocessen (zie bijvoorbeeld Afshar & Barrientos, 1999; Marchand & Runyan, 2000; Young, 2001).

Deze genuanceerde visie op gender en globalisering is vooral van belang als we bedenken dat de hierboven gesignaleerde dichotomieën niet op zichzelf staan, maar meestal vergezeld gaan van andere dichotomieën zoals het economische (vanuit macro- en globaal perspectief) tegenover het culturele (vanuit micro- en lokaal perspectief), het traditionele tegenover het moderne, of het Westen tegenover de rest. Wat in dergelijke dichotomieën regelmatig gebeurt, is dat alle beweging en verandering op een zogenaamd globaal niveau wordt gesitueerd, terwijl al het fixeren of verzet op het lokale niveau plaatsvindt. Zodoende leidt het denken in dichotomieën tussen globaal en lokaal de auteur bijna altijd automatisch tot een van twee elkaar uitsluitende paradigma's: het convergentie paradigma – de wereld homogeniseert – of het divergentie paradigma – er ontstaan onoverbrugbare fundamentele verschillen (Nederveen Pieterse, 1996). De optie om ook te denken in termen van hybridisering en creolisering, of trans-alternatieve of meervoudige moderniteiten gaat in dat geweld verloren (Appadurai, 1999; Co-

maroff en Comaroff, 1992; Hannerz, 1987; Hodgson, 2001). Het dichotome denken produceert simplistische representaties van globalisering die op de lokale werkelijkheid worden geprojecteerd in plaats van complexe *glokale* relaties te ontrafelen.

Voorbij het dichotome denken

Wil het denken in hybridisering, creolisering of trans-alternatieve of meervoudige moderniteiten een kans krijgen, dan vraagt dit om een andere conceptualisering van globalisering. Hierbij volgen we Giddens (1990) en Held, McGrew, Goldblatt en Peraton (1999) in hun definitie van globalisering in termen van moderniteit, waarbij moderniteit als een epoeche wordt gezien en niet als een scherp afgebakende specifieke periode gemarkeerd door begin en einddata geënt op één dominante ontwikkeling zoals bijvoorbeeld die van de industriële revolutie. De wijze waarop de verhouding tussen tijd en ruimte die dit moderne tijdperk kenmerkt, verandert,⁴ wordt dan gezien als het effect van de intersectie van verschillende kerninstituties van moderniteit, zoals standaardisatie, rationalisatie, kapitalistische productiemethoden, militarisering en de vestiging van de (natie)staat (zie ook Tomlinson, 1999). Globalisering verwijst in deze visie dus naar complexe processen die zowel sociaal, economisch, politiek en cultureel van aard zijn. In het bijzonder is hierbij de culturele aard van globaliseringprocessen cruciaal, omdat processen van globalisering ingrijpen in de manier waarop betekenis aan plaats is gebonden. Globaliseringprocessen intervenseren in globale en lokale systemen van betekenisgeving en transformeren daarmee zowel moderniteit als traditie, maar op een complexe wijze.

Hoewel moderniteit inherent globaliserend is, wil daarmee niet gezegd zijn dat dit gelijk is aan verwestering. Het bestaan van 'andere moderniteiten' moet dan ook niet begrepen worden als alleen maar een reactie op de westerse moderniteit, maar als geworteld in verschillende herkenbare historische processen. Waar we naar toe zouden moeten, is een begrip van globalisering waarbij het lokale als constituerend onderdeel van het proces van globalisering zelf wordt gezien. Dat betekent dan ook dat we niet alleen het globale opvatten als iets dat constant wordt gereproduceerd, maar dat we ook het lokale niet meer zien als onprobleematisch, vooraf gegeven of alleen maar als de locus van traditie, maar evenzeer als constant in beweging (Tsing, 2000).

Wij stellen voor om globalisering te ontrafelen en te reconstrueren als multidimensionele processen die zowel symbolische als structurele praktijken omvatten, alsook de onderhandeling van subjectieve identiteiten van vrouwen én mannen. Deze indeling in een symbolische, normatieve dimensie, een structurele dimensie en een individuele subjectdimensie, is een analytisch onderscheid dat in feministische theorievorming al geruime tijd gemeengoed is (zie Harding, 1986; Scott, 1988, 2003; Hagemann-White, 1989; Braidotti, 1994). Deze multidimensionele genderlens biedt methodologische handvatten om fenomenen van diverse gezichtpunten en perspectieven te analyseren, inclusief de notie van handelingsbekwame subjecten. Deze laatste notie hebben we nodig om te begrijpen welke bewegingsruimte mensen hebben en gebruiken in processen van verandering, in plaats van louter in homogene categorieën van slachtoffers en/of helden te denken. Centraal in deze benadering staat de werking van macht in aan context gebonden processen van complexe identiteits-

vorming. Een manier om een dergelijke 'gegenderde' analyse van globalisering gestalte te geven, willen we illustreren met onderstaande voorbeelden van globaliseringsprocessen waarin deze multidimensionale genderanalyse is toegepast.

Een voorbeeld van een dergelijk multidimensionale analyse is de studie van Linneke Stobbe (2005) naar de introductie van 'moderne' managementstijlen in de Argentijnse auto-industrie. Deze studie naar veranderende genderrelaties als onderdeel van neoliberale herstructurering in twee verschillende autobedrijven levert een zeer divers plaatje op. Binnen de bedrijven strijden diverse lokale en globale vertogen ten aanzien van mannelijkheid en vrouwelijkheid om voorrang. Het nieuwe (internationale) management ziet vrouwen als motor voor verandering en biedt hen tot voor kort onbereikbare managementfuncties in het bedrijf. Op de werkvloer overheersen noties dat vrouwen ongeschikte arbeidsters zijn in deze mannenindustrie. In principe ligt haar verantwoordelijkheid in het huishouden, is de algemene opvatting en alleen zeer specifieke assemblage-arbeid, waar precisie voorop staat, heeft een vrouwelijk imago en is dus acceptabele nevenarbeid voor vrouwen.

Van de vrouwen die de kans kregen om manager of opzichter te worden, grepen in het ene bedrijf de meesten deze kans, terwijl in het andere bedrijf slechts een enkeling na grote aarzeling de aangeboden positie accepteerde. Ideeën over modern management, gearticuleerd in verschillende nieuwe organisatiestructuren, stuitte bij het ene bedrijf op minder weerstand dan in het andere. De wijze waarop mannelijk en vrouwelijk leiderschap en arbeid werd gerepresenteerd op de werkvloer week in het eerste geval minder af van de dominante genderverhoudingen dan in het tweede.

Het gevolg was dat de mogelijkheid om de bewegingsruimte te vergroten, gezien de heersende lokale en globale discoursen in het ene bedrijf, groter bleek dan in het andere. Dit voorbeeld laat zien dat lokale en globale opvattingen ten aanzien van arbeidsdeling naar sekse en managementstijlen in een specifieke context met elkaar om voorrang strijden en langs normatieve weg mede vorm geven aan processen van in- en uitsluiting. Echter, het maakt ook duidelijk dat actoren zich hiertoe moeten verhouden en dus onderdeel van deze dynamiek zijn, wat leidt tot uitkomsten, die niet per definitie vooraf gegeven zijn. Dit beknopte voorbeeld laat zien dat vrouwen (en mannen) meegezogen worden in een liberaal discours, maar lokaal niet per definitie slachtoffer zijn van globale verschijnselen. Zowel symbolische als structurele veranderingen in genderverhoudingen worden bevochten en geconstrueerd en vrouwen spelen daarin een actieve rol.

Een ander voorbeeld van de complexe verhouding tussen het lokale en het globale is de studie van Anouka van Eerdewijk (2005) naar masculiniteit in Dakar, Senegal, in het licht van HIV/AIDS. Polygamie en promiscuïteit gelden in het globale discours als belangrijke oorzaken voor de verspreiding van HIV/AIDS, vooral in sub-Sahara Afrika. De dominante internationale opvatting (zoals van verschillende organen binnen de Verenigde Naties) is dat deze traditionele seksuele gebruiken moeten worden gemoderniseerd om de verspreiding van HIV/AIDS tegen te gaan. Wat gezien wordt als 'slechte' Afrikaanse gebruiken, is daarmee onderdeel van een globaal discours in de strijd tegen HIV/AIDS. Lokaal gebeurt er echter iets heel anders, daar vindt een hernieuwde zoektocht naar religieuze tradities plaats om een tegenwicht te vormen tegen dergelijke beschuldigin-

gen. Toenemende promiscuïteit en voorrechtelijke seks worden lokaal gezien als een gevolg van 'slechte' moderne invloeden zoals een moderne levensstijl, toegang tot voorgezet onderwijs, prostitutie en afbraak van sociale controle en morele codes. In dit voorbeeld vindt een wisselwerking plaats op een symbolisch niveau tussen dat wat globaal als Afrikaanse traditie wordt gedefinieerd en gemoderniseerd dient te worden en dat wat lokaal als een moderne bedreiging wordt gezien en 'getraditionaliseerd' dient te worden.

Op subjectniveau levert dit een ingewikkeld gegoochel op. Echte mannelijkheid wordt volgens de traditie zowel gekenmerkt door viriliteit als door maagdelijkheid voor het huwelijk. Dit is een paradox waar nauwelijks uit te komen is voor jonge mannen. Naast de boodschap van deze twee tegenstrijdige ingrediënten van mannelijkheid komt daar nog eens de boodschap van veilige seks bij ter voorkoming van HIV-besmetting, met een pleidooi voor condoomgebruik. Als jonge ongetrouwde man met een condoom op zak laat je blijken dat je open staat voor seks en dus niet voldoet aan de notie van maagdelijkheid die de traditie van je vereist, maar wel aan de notie van mannelijkheid en aan de notie van bescherming tegen seksueel overdraagbare ziektes. Het gevolg is dat vele jonge mannen onbeschermd seks hebben, om in ieder geval te proberen op enigerlei wijze aan de tegenstrijdige eisen te voldoen, terwijl hun imago van echte man niet in het geding komt. Deze bewegingsruimte is voor vrouwen niet weggelegd. Hier zien we dat de tegenstelling traditie (lokaal) versus moderniteit (globaal) niet houdbaar is. Gezien vanuit de geleefde werkelijkheid vervaagt deze tegenstelling tussen globaal en lokaal op subjectniveau, waar met verschillende conflicterende (globale en lokale) noties

van mannelijkheid gemanoeuvreerd moet worden.

Een totaal andere manier van manoeuvreren zien we in het werk van Lorraine Nencel (2005) over secretaresses in Peru. Zij laat zien hoe het neoliberale discours ten aanzien van professionalisering, gericht op ratio en efficiëntie, geïntroduceerd wordt in de bureaucratie van de nationale overheid. Dit discours bevat managementtermen zoals *office manager*, termen die in de literatuur vaak als mannelijk getypeerd worden. Deze professionalisering grijpt in op het ritme en de aard van de werkzaamheden van de secretaresses, dat gekenmerkt wordt door omslachtige hiërarchieën en bureaucratische omwegen, zoals we die in meer Latijns-Amerikaanse landen tegen kunnen komen. Constateren dat het hier om een mannelijk discours gaat dat intervenueert in het vrouwelijke lokale domein van een specifieke groep arbeidsters, of om hier de kwalificatie goed of slecht aan te hangen, is dan niet voldoende om deze processen te begrijpen. Vooral niet als we zien dat in dit proces een onverwachte genderarticulatie van het internationale neoliberale arbeidsethos met het lokale arbeidsethos wordt gevonden. Sommige secretaresses lijken in de neoliberale professionalisering en opwaardering van hun arbeid een mogelijkheid te zien om zich te beschermen tegen de lokale seksualisering van hun beroep. Hoewel volgens Nencel seksualiteit in het neoliberale discours zelf een opvallender stilte oplevert, is seksualiteit een onverwachte markering van de articulatie van dat discours op lokaal niveau geworden.

Deze voorbeelden laten zien dat zowel globale als lokale elementen veranderingen in een bepaalde context kleuren en dat de wisselwerking die daar tussen ontstaat ook per context kan verschillen. Het gaat in dit

knooppunt van globaliseringsprocessen dan ook niet louter om eenrichtingsverkeer waarvan vrouwen per definitie altijd en overal alleen maar het slachtoffer zijn. Betekenissen van mannelijkheid en vrouwelijkheid, maar ook van seksualiteit, leeftijd, nationaliteit, etniciteit en religie, krijgen in de articulatie tussen globaal en lokaal hun specifieke invulling, of dat nu om arbeidsverhoudingen op de werkvloer gaat, of om condoomgebruik ter bescherming van seksueel overdraagbare aandoeningen op subjectniveau of op het niveau van internationale organisaties (zie ook Phoenix & Pattynama, 2006; Yuval-Davis, 2006). Deze betekenissen kunnen lokaal, nationaal, regionaal en globaal geïnspireerd zijn, maar krijgen pas een invulling in een specifieke lokaliteit. Zo ontstaat er een mix van ingrediënten van verschillende herkomst.

In bovengenoemde voorbeelden valt op dat gender – zowel vrouwelijkheid als mannelijkheid – vaak als grensmarkering fungeert in complexe processen van articulatie tussen globale en lokale discourses. Dat zien we ook terug in de legitimering van het internationale engagement in de oorlog tegen terreur in Afghanistan of in de debatten in het globale Noorden tussen moslimdelen en niet-moslimdelen van de bevolking over het wel of niet geoorloofd zijn van het publiekelijk dragen van een sluier. Hierbij worden mensenrechtenkwesies uitgespeeld in een nationaal veiligheidsdiscours (Marchand, 2009, p.15). In dergelijke vraagstukken speelt gender een belangrijke maar soms ook verborgen rol, waarbij niet zozeer gendergelijkheid maar de constructie van verschillen centraal staat, verschillen tussen etniciteiten, naties, geciviliseerd versus niet-geciviliseerd, democratisch versus fundamentalistisch, globaal versus lokaal, maar ook zoals we in de feminisering van de armoedethese heb-

ben gezien, tussen arm versus rijk (Davids & Van Driel, 2005a; Marchand, 2009).

Het fixeren van de identiteit van vrouwen als vredestitelers, waar zowel door lokale als internationale organisaties op wordt ingespeeld in de processen van verzoening en wederopbouw in bijvoorbeeld Soedan, maskeert – in het knooppunt tussen het lokale en globale – andere belangen. Dit vraagt om een deconstructie van dit essentialistisch vrouwbeeld (zie ook Hilhorst & Van Leeuwen, 2005). Hetzelfde geldt voor de manier waarop door de islamitische regering in Soedan een islamitisch ideaaltypisch vrouwbeeld wordt gepropageerd. Dit vrouwbeeld dient onder andere als maskering van een crisis in mannelijkheid en om groepen jonge elitemannen aan de staat te binden (Willemse, 2005). In bovenstaande voorbeelden zijn globaal en lokaal niet alleen vervlochten met elkaar, deze vervlechtingen zijn ook multidimensioneel en complex en dus niet eenduidig.

De multidimensionele genderlens als uitdaging

Wat we met bovenstaande voorbeelden inzichtelijk hebben willen maken, is dat het analyseren van globaliseringsprocessen met een multidimensionele genderlens ons voorbij hardnekkige dichotomieën en globale orthodoxieën brengt. Een alliantie tussen de multidimensionele genderlens en analyses van globaliseringsprocessen lijkt nodig om binnen Ontwikkelingsstudies Genderstudies nieuw leven in te blazen. De genderlens kan fungeren als een methodologie zonder de aspiratie om naar een metatheorie te streven, maar als handvat om complexe gevraagdstukken in een globaliserende wereld te analyseren. Er is sprake van trends, zoals de steeds terugkerende verheerlijking van het nucleaire gezin, met

vrouwen aan het aanrecht en mannen als kostwinners. We zien ook trends zoals feminisering van arbeid als een gevolg van neoliberale herstructurering, feminisering van migratie en een blijvend geweld tegen vrouwen. Maar de vraag moet steeds opnieuw worden gesteld in hoeverre deze trends echt globaal (of universeel) zijn, zoals vaak in de literatuur wordt gesuggereerd en wat de betekenis van deze trends is in een specifieke context.

Zoals we hierboven hebben aangegeven willen we de analytische reikwijdte en kracht van het genderbegrip verbreden om dit soort processen te kunnen duiden in hun verscheidenheid aan betekenissen. De genderlens helpt ons om globaliseringsprocessen te conceptualiseren zonder essentialistische noties van gender, mits het op een flexibele manier wordt gebruikt en expliciet plaats geeft aan de *agency* van vrouwen en mannen. Die *agency* moet niet verward worden met een mythisch geloof in vrouwelijke autonomie of in eindeloos flexibele overlevingsstrategieën van arme vrouwen, zoals aan de kaak gesteld in Cornwall, Harrison en Whitehead (2007). Een analyse van de dynamiek tussen het globale en lokale definieert de *agency* van vrouwen en mannen niet in termen van autonomie, maar in termen van beperkte manoeuvreerruimte. Deze beperkte ruimte is het resultaat van een krachtenspel tussen in praktijken geleefde vertogen, onderhandelingen en verkenningen van mogelijkheden door handelende subjecten. Het gebruik van de genderlens biedt dus ruimte om vrouwen (net als mannen) als draagsters van globalisering te zien, zonder machtsverhoudingen uit het oog te verliezen. Deze machtsverhoudingen zijn continu in werking en zijn onderdeel van allerlei dagelijkse praktijken. Het hangt van de context af welke machtsverhoudingen, gebaseerd op klasse, gender,

ethniciteit, religie of andere betekenisgevers van identiteit op de voorgrond staan.

Het besef dat vertogen altijd worden geconstrueerd en gereconstrueerd, maar ook gedeconstrueerd in het leven van alledag vertegenwoordigt de politieke kracht van de multidimensionele genderlens. Het zijn precies deze moeilijk te vatten momenten van onderhandelingen in het dagelijkse leven die we moeten proberen te begrijpen. Met andere woorden, in plaats van vrouwen buiten globaliseringsprocessen te plaatsen, levert de conceptualisering van zulke momenten van onderhandeling inzichten op in hoe vrouwen kunnen profiteren van globalisering maar ook in het verzet dat vrouwen (en mannen) leveren.

Literatuur

- Afshar H. & S Barrientos (1999). Introduction: Women, globalization and fragmentation. In H. Afshar & S. Barrientos (Eds.), *Women, globalization and fragmentation in the developing world* (p. 1-17). Londen: MacMillan Press.
- Appadurai, A. (1999). Disjuncture and difference in the global cultural economy. In M. Featherstone (Ed.), *Global culture: nationalism, globalization and modernity* (p. 295-310). Londen: Sage.
- Bayes, J.H., Hawkesworth, M.E. and Kelly, R. M. (2001). Globalization, democratization and gender regimes. In R.M. Kelly, J.H. Bayes, M.E. Hawkesworth, B. Young (Eds.), *Gender, globalization and democratization* (p. 1-14). Boulder: Rowman and Littlefield.
- Braidotti, R. (1994). *Nomadic subjects. Embodiment and sexual difference in contemporary feminist thought*. New York: Columbia University Press.
- Chant, S. (2007). *Gender, generation and poverty, exploring the 'feminisation of poverty' in Africa, Asia and Latin America*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Comaroff, J. & J Comaroff (1992). *Ethnography and the historical imagination*. Boulder: Westview Press.
- Cornwall, A, Harrison, E & Whitehead, A, (2007). Gender myths and feminist fables: the

- struggle for interpretative power in gender and development. *Development and Change*, 38 (1), 1-20.
- Davids, T. & F. van Driel (2001). Globalization and gender: beyond dichotomies. In F.J. Schuurman (Ed.) *Globalization and development studies, challenges for the 21st century* (p. 153-177). Londen: Sage.
- Davids, T. & F. van Driel (2002). Van vrouwen en ontwikkeling naar gender en globalisering. In B. Arts, P. Hebinck, T. van Naerssen (Red.), *Voorheen de Derde Wereld, Ontwikkeling anders gedacht* (p. 60-85). Amsterdam: Jan Metz.
- Davids, T. & F. van Driel (Eds.) (2005). *The gender question in globalization. Changing perspectives and practices*. Aldershot: Ashgate.
- Davids, T. & F. van Driel (2005a). Changing perspectives. In T. Davids and F. van Driel (Eds.) *The gender question in globalization, Changing perspectives and practices* (p. 3-22). Aldershot: Ashgate.
- Davids, T. & F. van Driel (2009). The unhappy marriage between gender and globalisation. *Third World Quarterly*, 30, (5), 905-921.
- Eerdewijk, A. van (2005). Being a man: young masculinities and safe sex in Dakar. In T. Davids & F. van Driel (Eds.), *The gender question in globalization. Changing perspectives and practices* (p. 59-73). Alderton: Ashgate.
- Freeman, C. (2001). Is local:global as feminine:male? Rethinking the gender of globalization. *Signs*, 26(4), 1007-1037.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of modernity*. Londen: Polity Press.
- Hagemann-White, C. (1989). Geslacht en gedrag. *Socialistisch-Feministische Teksten* 11, 33-48.
- Hannerz, U. (1987). The world in Creolization. *Africa*, 57(4), 546-559.
- Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Londen: Cornell University Press.
- Held, D., A. McGrew, D. Goldblatt, J. Perraton (1999). *Global transformations, politics, economics and culture*. Cambridge: Polity Press.
- Hilhorst, D. & M. van Leeuwen (2005). Global peace builders and local conflict: the feminization of peace in southern Sudan. In T. Davids & F. van Driel (Eds.), *The gender question in globalization. Changing perspectives and practices* (p. 93-108). Alderton: Ashgate.
- Hodgson, D. L. (2001). Of modernity/modernities, gender, and ethnography. In Hodgson, D. L. (Ed.), *Gendered modernities and ethnographic perspectives* (p. 1-23). New York: Palgrave.
- Jackson, C. (1998). Rescuing gender from the poverty trap. In C. Jackson & R. Pearson (Eds), *Feminist visions of development, Gender analysis and policy* (p. 39-64). London, Routledge.
- Marchand, M. (2009). The future of gender and development after 9/11: insights from postcolonial feminism and transnationalism. *Third World Quarterly*, 30(5), 921-937.
- Marchand, M.H. & A.S. Runyan (2000). Introduction, feminist insights of global restructuring: conceptualizations and reconceptualizations. In M. Marchand and A.S. Runyan (Eds), *Gender and global restructuring, sightings, sites and resistances* (p. 1-22). London: Routledge.
- Medeiros, M. & J. Costa (2008). Is there a feminization of poverty in Latin America? *World Development*, 36 (1), 115-127.
- Mohanty, C.T. (2002). Under western eyes' revisited: feminist solidarity through anticapitalist struggles. *Signs*, 28 (2), 499-535.
- Moore, H.L. (2004). Global anxieties. *Anthropological Theory*, 4 (1), 71-88.
- Nederveen Pieterse, J. (1996). Globalization and culture. Three paradigms. *Economic and Political Weekly*, 31(23), 1389-1393.
- Nencel, L. (2005). Professionalization, sexualization: when global meets local in the working identities of secretaries in Lima Peru. In T. Davids & F. van Driel (Eds.), *The gender question in globalization. Changing perspectives and practices* (p. 41-57). Alderton: Ashgate.
- Pateman, C. (1989). *The disorder of women*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Phoenix, A. & P. Pattynama (2006). Intersectionality. *European Journal of Women's Studies* 13 (3), 187-192.
- Rowbotham, S. & S. Linkogle (2001). Introduction in S. Rowbotham & S. Linkogle (Eds.), *Women resist globalization* (p. 1-12). London: Zed Books.
- Schuurman, F. (2001). *Globalization and development studies: challenges for the 21st century*. Londen: Routledge.

- Scott, J.W. (1988). Gender: a useful category for historical analysis. In J.W. Scot (Ed.), *Feminism and history* (p. 152-183). Oxford: Oxford University Press.
- Scott, J.W. (2003). Feminist reverberations. *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 13 (3) 1-23.
- Stobbe, L. (2005). The gendered reconstruction of the Argentine auto components industry. In T. Davids & F. van Driel (Eds.), *The gender question in globalization, changing perspectives and practices* (p. 25-39). Alderton: Ashgate.
- Tomlinson, J. (1999). *Globalization and culture*, Cambridge: Polity Press.
- Tsing, A. (2000). The global situation. *Cultural Anthropology*, 15 (3), 327-360.
- Wichterich, C. (2000). *The globalized woman, reports from a future of inequality*. London: Zed Books.
- Willemsse, K. (2005). On globalization, gender and the nation-state: Muslim masculinity and the urban middle class family in Islamist Sudan. In T. Davids & F. van Driel (Eds.), *The gender question in globalization. Changing perspectives and practices* (p. 159-177). Alderton: Ashgate.
- Young, B. (2001). Globalization and gender: a European perspective. In R.M. Kelly, J.H. Bayes, M.E. Hawkesworth, B. Young (Eds.), *Gender, globalization and democratization* (p. 27-47). Rowman and Littlefield, Boulder.
- Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and feminist politics. *European Journal of Women's Studies*, 13 (3), 193-209.

Noten

- 1 Het multidisciplinaire karakter van Ontwikkelingsstudies maakt dat binnen deze discipline vele theoretische discussies en noties herkenbaar zijn die afkomstig zijn uit onder meer Economie, Politicologie, Antropologie, Culturele Studies, Genderstudies en Postkoloniale Studies. Daarmee kunnen theoretische noties en discussies een andere invulling en betekenis krijgen dan in de disciplines waaraan ze zijn ontleend.
- 2 In dit artikel gebruiken we de term globaal als vertaling van het Engelse *global*.
- 3 In het Engels beter bekend als *female headed households*.
- 4 In het Engels beter bekend als *time-space compression*